समर्थ त्रि॰ सम्+अर्थ-अच्। १शक्ते २हिते च अमरः। सम्यगर्थः प्रा॰ स॰। ३प्रशस्ताभीष्टे पु॰। सङ्गतोऽर्थो यस्य प्रा॰स॰। "समर्थः पदविधिः" पा॰ परिभाषिते सङ्गतार्थे समासादौ समासशब्दे दृश्यम्।

समर्थन न॰ सम्+अर्थ-ल्युट्। इदमित्थमेवेति निश्चयहेतूपन्यासेन निश्चायकव्यापारभेदे अमरः। युच्। तत्र, अशक्येऽध्यवसाये च स्त्री। [तरि देवादौ अमरः।

समर्द्धक त्रि॰ समर्द्धयति सम्+ऋध-ण्वुल्। इष्टफलदा-

समर्य्याद त्रि॰ सह मर्य्यादया सहस्य सः। १सीमायुते २समीपे पु॰ मेदि॰।

समल न॰ सम्यक् मलम्। १विष्ठायां शब्दच॰। सह मलेन सहस्य सः। २कलुषे त्रि॰ त्रिका॰। [वतरणसोपाने।

समवतार पु॰ समवतीर्य्यतेऽनेन सम्+अव+तॄ-घञ्। जला-

समवर्त्तिन् पु॰ सम वर्त्तते वृत-णिनि। १यमे धर्मराजे अमरः। २सर्वत्र समभावेन वर्त्तिनि त्रि॰।

समवकार पु॰ सम्+अव+कॄ-आधारे घञ्। नाटकभेदे सा॰द॰ उक्तो यथा

"वृत्तं समवकारे तु ख्यातं देवासुराश्रयम्। सन्धयो निर्विमर्शास्तु त्रयोऽङ्कास्तत्र चादिमे। सन्धी द्वावन्त्ययोस्तद्वदेक एको भवेत् पुनः। नायका द्वादशोदात्ताः प्रख्याता देवदानवाः। फलं पृथक् पृथक् तेषां वीरमुख्योऽखिलो रसः। वृत्तयो मन्दकौशिक्यो नात्र विन्दुप्रवेशकौ। वीथ्यङ्गानि च तत्र स्युर्यथालाभं त्रयोदश। गायत्र्युष्णिङ्मुखान्यत्र छन्दांसि विविधानि च। त्रिशृङ्गारस्त्रिकपटः कार्य्यश्चायं त्रिविद्रवः। वस्तु द्वादशनाडीभिर्निष्पाद्यं प्रथमाङ्कगम्। द्वितीयेऽङ्के च तिसृभिर्द्वाभ्यामङ्के तृतीयके। नाडिका घटिकाद्वयमुच्यते। विन्दुप्रवेशकौ च नाटकोक्तावपि नेह विधातव्यौ। तत्र धर्मार्थकामैस्त्रिविधः शृङ्गारः कपटः पुनः। स्वाभाविकः कृत्रिमश्च दैवजो विद्रवः पुनः। अचेतनैश्चेतनैश्च चेतनाचेतनौ कृतः। तत्र शास्त्राविरोधेन कृतो धर्मशृङ्गारः अर्थलाभार्थकल्पितः अर्थशृङ्गारः। प्रहसनशृङ्गारः कामशृङ्गारः। तत्र कामशृङ्गारः प्रथमाङ्क एव। अन्ययोस्तु न नियम इत्याहुः। चेतनाचेतना गजादयः। समवकीर्य्यन्ते बहवोऽर्था अस्मिन्निति समवकारः। यथा समुद्रमन्थनम्।

समवाय पु॰ सम्+अव-अच-अच्। १समूहे अमरः २मेलने न्यायोक्ते नित्यद्रव्यादिषु जात्यादीनां ३संबन्धभेदे च "घटादीनां कपालादौ द्रव्येषु गुणकर्मणोः। तेषु जातेश्च सम्बन्धः समवायः प्रकीर्त्तितः" भाषा॰ "समवायं दर्शयति। घटादीनामिति अवयवावयविनोः जातिव्यक्त्योर्गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोर्नित्यद्रव्यविशेषयोश्च यः सम्बन्धः स स मवायः, समवायत्वं नित्यसम्बन्धत्वं तत्र प्रमाणन्तु गुण क्रियादिविशिष्टबुद्धिर्विशेषणविशेष्यसम्बन्धविषया विशिष्टबुद्धित्वात् इत्यनुमाने संयोगादिबाधात् समवायसिद्धिः। न च स्वरूपसम्बन्धेन सिद्धसाधनम् अर्थान्तरं वा, अनन्तस्वरूपाणां सम्बन्धत्वकल्पने गौरवात् लाघवादेकसमवायसिद्धिः। न च समवायस्यैकत्वे वायौ रूपवत्ताबुद्धिप्रसङ्गः तत्र रूपसमवायसत्त्वेऽपि रूपाभावात्। न चैवम् अभावस्य वैशिष्ट्यं सम्बन्धान्तरं सिध्येदिति वाच्यं तस्य नित्यत्वे भूतले घटानयनानन्तरमपि घटाभावबुद्धिप्रसङ्गात् घटाभावसम्बन्धस्य तत्र सत्त्वात् तस्य नित्यत्वात् अन्यथा देशान्तरेऽपि तत्प्रतीतिर्न स्यात् वैशिष्ट्यस्य च तत्र सत्त्वात्, मम तु मते घटे पाकरक्ततादशायां श्यामरूपस्य नष्टत्वान्न तद्वत्ताबुद्धिः। वैशिष्ट्यस्यानित्यत्वे त्वनन्तवैशिष्ट्यकल्पने नवैव गौरवम् इत्यञ्च तत्तत्कालीनतत्तद्भूतलादिकं तत्तदभावानां सम्बन्धः"। अयुतसिद्धयोः सम्बन्धः स इति वैशेषिकाः स च सम्बन्धो नाना नित्यश्चेति नव्यनैयायिकाः प्राभाकराश्चाहुः। समवायश्च प्रत्यक्षः "प्रत्यक्षं समवायस्य विशेषणतया भवेत्" भाषा॰। अतीन्द्रियोऽनुमेयश्चेति वैशेषिकाः, स्वरूपस्यैव सम्बन्धत्वोपपत्तेः समवायो न पदार्थान्तरमिति भाट्टाः।

समवायिजनक न॰ कारणभेदे "यत् समवेतं कार्य्यं भवति ज्ञेयं तु समवायिजनकं तत्" "समवायिकारणत्वं द्रव्यस्यैव विज्ञेयम्" भाषा॰। इदमेव उपादानकारणमिति सा॰ ङ्ख्यावेदान्तिनश्चाहुः।

समवायिन् त्रि॰समवायोऽस्त्यत्र। समवायसम्बन्धानुयोगिनि यथा घटादीनां कपालादि गुणक्रिययोर्द्रव्याणि।

समवेत त्रि॰ सम्+अव-इण-क्त। १मिलिते २समूहान्विते न्यायोक्तेन समवायसम्बन्धेन ३स्थिते च।

समशनीय पु॰सम्यगशनाय हितं छ। विवाहोत्तरं दम्पत्योः सम्यगशनाय विहिते स्थालीपाके" तद्विधानादि सं॰ त॰ गोभिलोक्तं यथा "श्वोभूते वा समशनीयं स्थालीपाकं कुर्वीत" "यदि विवाहे यज्ञादिना महानिशा भूता तदा तत्परदिने सम्यगशनार्थं क्रियते इति सम्यगशनीयं स्थालीपाकं कुर्वीत" रघु॰। तद्धोमविधानादि तत्र दृश्यम्।